

মাধৱদেৱৰ নাট্যৰীতি :

জীৱনৰ প্ৰতিটো খোজতে গুৰু শংকৰক ছাঁৰ দৰে অনুসৰণ কৰা মাধৱদেৱে গীত, কাব্য আদি গুৰুৰ প্ৰেৰণা আৰু আহিতে বচনা কৰিলেও নাট্যৰীতিৰ ক্ষেত্ৰত সম্পূৰ্ণ পৃথক বাটেৰে খোজ ললে। কথাষাৰ সঁচাকৈয়ে বিস্ময়কৰ। তেওঁৰ ঝুমুৰাসমূহৰ বচনাৰীতি শংকৰদেৱৰ নাটসমূহৰ লগত যিদৰে নিমিলে, সেইদৰেই নিমিলে সেই সময়ত প্ৰচলিত অন্য কোনো লোক নাট্যৰ লগত। মাধৱদেৱৰ মৌলিক প্ৰতিভাৰ এইবোৰ শ্ৰেষ্ঠতম নিদৰ্শন।

সাধাৰণতে ঝুমুৰা' বুলিলে 'নাট' নাইবা 'যাত্ৰা' আখ্যাৰেও কেতিয়াবা মাধৱদেৱৰ নাটসমূহক বুজোৱা হয়।^{২২} এইবোৰ ক্ষুদ্ৰ

পৰিসৰৰ কাহিনী যুক্ত আৰু নৃত্য-গীতেৰে ভৰপূৰ নাট। ঝুমুৰা সমূহৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট লক্ষণ আছে—তাক এইদৰে ক’হিয়াই চাব পাৰি—

(১) ঝুমুৰাসমূহত পূৰ্ণ দৈৰ্ঘ্যৰ কাহিনী নাথাকে, থাকে ঘৰুৱা চিনাকি কাহিনীৰে ক্ষুদ্ৰ একোটি ছবি। কাহিনীৰ বিকাশ ইয়াত দেখা নাযায়। উপ-কাহিনীও প্ৰায়ে অনুপস্থিত। আকৃতিৰ ক্ষুদ্ৰতাৰ বাবেই ধ্ৰুপদী নাটৰ পৰ্য্যায়ত ইয়াত চকুত নপৰে।

(২) শংকৰদেৱৰ দৰে কেৱল ‘ভাগৱত-পুৰাণ’ বা ‘হৰিবংশ’ৰ আলমত মাধৱদেৱৰ নাট্য সম্পদে গঢ় লৈ উঠা নাই। ঘাইকৈ ‘কৃষ্ণকৰ্ণামৃত’ আৰু কম-পৰিমাণে ‘ভাগৱত’ আখ্যানৰ ভিত্তিত মাধৱদেৱে ঝুমুৰাসমূহৰ ৰূপ দিছিল।

(৩) শংকৰদেৱৰ নাটৰ অগ্ৰতম বৈশিষ্ট্য ভটিমাৰ মাধৱদেৱৰ ঝুমুৰাত ভূমিকা কম। কেৱল ভোজন-বেহাৰ নাটত এটি ভটিমা দিয়াৰ বাদে তেওঁৰ সন্দেহমুক্ত বাকীবোৰ নাটত ভটিমা পোৱা নাযায়।

(৪) ঝুমুৰাসমূহত মাধৱদেৱৰ স্বৰচিত শ্লোক পোৱা নাযায়। যি কেইটি শ্লোক আছে সেই কেইটি বিষ্ণুমংগলৰ স্তুতি নাইবা ভাগৱত পুৰাণৰ পৰা আহৰিত। কাহিনীৰ মাজত থকা শ্লোকৰ সংখ্যা ‘অৰ্জুন-ভঞ্জন’ত তিনিটি আৰু চোৰ-ধৰা, ভূমি-লেটোৱা আৰু ভোজন-বেহাৰত একোটকৈ দেখা যায়।

(৫) শংকৰদেৱৰ নাটৰ নায়ক সাধাৰণতে যুবা-কৃষ্ণ; কিন্তু মাধৱদেৱে সদায়েই শিশু-কৃষ্ণৰ চৰিত্ৰে তেওঁৰ ঝুমুৰাবোৰত অংকন কৰে।

(৬) ভক্তিৰসক বাদ দি, হাস্য আৰু বাৎসল্য বসে ঝুমুৰাবোৰত ঘাই ভূমিকা লাভ কৰিছে। মাধৱদেৱৰ ঝুমুৰাত শৃংগাৰ আৰু বীৰ বসৰ স্থান নাই।

(৭) ঝুমুৰাসমূহ নাৰী চৰিত্ৰ প্ৰধান। মাধৱদেৱৰ বচনাত শ্ৰেষ্ঠতম নাৰী-চৰিত্ৰ হ'ল মৰমী মাতৃ-যশোদা। কৃষ্ণৰ বিপৰীতে কোনো নায়িকাৰ চৰিত্ৰ ঝুমুৰাসমূহত পোৱা নাযায়।

(৮) শংকৰদেৱৰ নাটৰ দৰেই মাধৱদেৱেও ঝুমুৰাৰ ভাষা ব্ৰজবুলি। পিছে ঝুমুৰাত ই বেছি সবল আৰু কথিত অসমীয়া শব্দ প্ৰয়োগেৰে বেছি চহকী।

(৯) ঝুমুৰাসমূহ অধিকভাৱে নৃত্য-গীত প্ৰধান। এবাৰ বচনেৰে কোৱা কথাকে আকৌ গীতৰ দ্বাৰাও প্ৰকাশ কৰা হয়।

'ঝুমুৰা' শব্দৰ উৎপত্তি :

'ঝুমুৰা' নামেৰে কেৱল মাধৱদেৱৰ নাটসমূহকহে বুজোৱা হয়। এই শব্দটিৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কে কোনো কথাকে নিশ্চয়তাৰে ক'ব পৰা নাযায়। পুৰণি চৰিত পুথিতো 'ঝুমুৰা' শব্দৰ ব্যৱহাৰ বৰ কমেইহে দেখা যায়। দৈত্যৰি ঠাকুৰে বচনা কৰা চৰিতপুথিত 'অৰ্জুন ভঞ্জন' খনিক দধি মখন ঝুমুৰা বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে।^{২৩} কথা-গুৰু চৰিত পুথিত 'বাস ঝুমুৰা' নামৰ উল্লেখ^{২৪} বাহিৰে 'ঝুমুৰা' শব্দৰ বেলেগ প্ৰয়োগ দেখা নাযায়।

'সংগীত দামোদৰ' শাস্ত্ৰখনিত 'ঝুমুৰি' নামৰ এবিধ সংগীত ৰূপৰ নাম পোৱা যায়। এই ৰূপ শৃংগাৰ বসেৰ ভৰা, মধুৰ গুণযুক্ত আৰু শিথিল বন্ধী ছন্দসজ্জা যুক্ত।^{২৫} এইখনি পুথিৰে সাঁচিপতীয়া ৰূপত 'ঝুমুৰি' শব্দটো এঠাইত 'সুমুৰি' বুলিও পোৱা গৈছে।^{২৬} বিজ্ঞাপতিৰ মৈথিলী গীত এটিত নাৰীসকলে গোৱা এবিধ গীত বুজাবলৈ 'ঝুমুৰি'

শব্দৰ ব্যৱহাৰ পোৱা যায়।^{১৭} মিথিলাৰ নাৰীসকলৰ মাজত ঝিঝিবি, ঝাবনি আৰু ঝুমুৰি নামৰ তিনি প্ৰকাৰ নৃত্যৰ প্ৰচলন আছে। তাৰে 'ঝুমুৰি' হ'ল কমবয়সীয়া ছোৱালীৰ আদিবসায়ক নৃত্য।^{১৮} উত্তৰ প্ৰদেশৰ কোনো কোনো অঞ্চলতো 'ঝুমুৰ' নামে এবিধ লোক-নৃত্য আছে যিটো সংগত কৰা হয় আদি বসায়ক গীতেৰে। বংগদেশৰ 'ঝুমুৰ' হ'ল দুটা দলৰ মাজত প্ৰশ্নোত্তৰৰ আৰ্হিত কৰা নৃত্য-গীত। এইবোৰৰো বিষয়-বস্তু সাধাৰণতে শৃংগাৰ বসেৰে ভৰা। এই ঝুমুৰৰ উত্তম নিদৰ্শন হ'ল বড়ু চণ্ডীদাসৰ 'শ্ৰীকৃষ্ণকীৰ্ত্তন' পুথি। 'ঝুমুৰ' নামৰ গীতৰ প্ৰচলন দেখা যায় মগহী, মৈথিলী, ভোজপুৰী, অৱধী আৰু হিন্দীভাষাৰ অন্যান্য উপভাষাত। এইবোৰ সদায় নাৰীসকলৰ দলীয় গীতৰ ৰূপত পোৱা যায়। সম্ভৱতঃ 'ঝুমুৰ' শব্দৰ প্ৰাচীনতম উল্লেখ পোৱা যায় সৰহ-পাদ ৰচিত এটি চৰ্যা গীতত। ইয়াত 'ঝুমুৰ' শব্দৰ অৰ্থ কৰা হৈছে আনন্দ বা উল্লাস। অসমীয়া বৈষ্ণৱ কবিতাত ঝুমুৰি এটি অষ্টাঙ্কৰী ছন্দৰ নাম।

'ঝুমুৰা' শব্দটোৰ দৰে ঝুমুৰা নামৰ নাট্যকলা বিধৰ উৎপত্তি সম্পৰ্কেও সঠিক সিদ্ধান্তলৈ আহিব পৰা নাযায়। 'সংগীত দামোদৰ'ত উল্লেখ কৰা 'সংগীতক' নামৰ নাটবিধৰ লগত কোনো কোনোৱে ঝুমুৰাৰ সাদৃশ্য দেখে।^{১৯} সংস্কৃত উপ-ৰূপকৰ মাজত গোষ্ঠী বুলি এটা শ্ৰেণী আছে। ই অতিশয় প্ৰাচীন কলা আৰু ইয়াৰ মাজেদি প্ৰকাশ পায় কৃষ্ণৰ গৰখীয়া ৰূপৰ নৃত্য।^{২০} ইয়াত ন বা দহজন প্ৰাকৃত নায়ক আৰু পাঁচ বা ছয় গৰাকী সুন্দৰী নায়িকা থাকে। ইয়াত অগভীৰ আৰু কাল্পনিক কাহিনী এটি শৃংগাৰ বসৰ আধাৰত দাঙি ধৰা হয়।

বসব বাহিৰে এইবিধ ঝুমুৰাৰ উপকপকৰ বাকী লক্ষণৰ লগত হুখনমান সাদৃশ্য দেখা যায়।

এপৰত উল্লেখ কৰা ঝুমুৰি, ঝুমুৰ, ঝুমবি, সংগীতক বা গোষ্ঠীৰ লগত মাধৱদেৱৰ ঝুমুৰাৰ সম্পৰ্ক আছে নে নাই সেই কথা তৰ্ক-সাপেক্ষ। ('কোটোৰা খেলা' নামৰ ঝুমুৰাখনিত বংগদেশৰ ঝুমুৰৰ যথেষ্ট সাদৃশ্য দেখা যায়।) 'পিছে এইখনি ঝুমুৰা মাধৱদেৱে বচনা কৰা হয় নে নহয় সিও তৰ্কৰ বিষয়। হয়তো এইখন পিছৰ কালৰ কোনো অজ্ঞাত লোকৰ বচনাহে। (মাধৱদেৱৰ স্ব-বচিত ঝুমুৰামূহৰ ক'তো শৃংগাৰ বসব প্ৰয়োগ নাই। গীতে-মাতে ভবা এই ঝুমুৰাসমূহত নাৰী-চৰিত্ৰৰ প্ৰাধান্য অৱশ্যে আছে। এনেকৈও ভাবিব পাৰি যে 'বাস-ঝুমুৰা'খনি জনপ্ৰিয় হোৱাৰ পিছত প্ৰায় একে লক্ষণযুক্ত মাধৱদেৱৰ বাকী নাটসমূহকো মানুহে হয়তো ঝুমুৰা বুলিবলৈ ল'লে। 'বাস-ঝুমুৰা' নামৰ নাটখনি মাধৱদেৱে নিজেই বচনা কৰা বুলি খাটাকৈ ক'ব পৰা হ'লে 'ঝুমুৰা' নামটোও মাধৱদেৱেই দি থৈ যোৱা বুলি নিঃসন্দেহ ক'ব পৰা গ'লহেঁতেন।

শেষত গ্ৰহণযোগ্য মত এইটো যেনেই লাগে যে যিদৰে সংস্কৃত নাট্যবীতিৰ ৰূপক মানে দীঘল নাট আৰু উপ-ৰূপক মানে চমু নাট ব্ৰজোৱা হয়, নাইবা যিদৰে অসমীয়া ছন্দবীতিত লেচাৰি নামৰ সুদীৰ্ঘ ছন্দৰ কাষত ঝুমুৰা শব্দৰে ক্ষুদ্ৰাকৃতিৰ ছন্দসজ্জাক ব্ৰজোৱা হয়, সেইদৰেই হয়তো শংকৰদেৱৰ সুদীৰ্ঘ নাটবোৰৰ কাষত আপেক্ষিকভাৱে ক্ষুদ্ৰ পৰিসৰৰ মাধৱদেৱৰ নাটসমূহকে বোলা হ'ল ঝুমুৰা।)

ঝুমুৰা সমূহৰ ভাষা :

পূব-ভাৰতৰ বিষ্ণুভক্ত সম্প্ৰদায়ৰ পৱিত্ৰ উমৈহতীয়া ভাষা ব্ৰজবুলি বা ব্ৰজাৱলীত মাধৱদেৱে তেওঁৰ ঝুমুৰাসমূহ বচনা কৰিছিল। তেওঁৰ কাব্যৰ ভাষা মাধৱ কন্দলি আৰু শংকৰদেৱৰ কাব্যৰ দৰে উন্নত স্তৰৰ প্ৰাচীন অসমীয়া; কিন্তু ঝুমুৰাৰ ভাষা শংকৰদেৱৰ নাটৰ দৰেই

ব্ৰজাৱলী। এই ভাষা হ'ল অসমত মৈথিলি সাহিত্যৰ প্ৰভাৱৰ নিদৰ্শন। চতুৰ্দশ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰে পৰা মৈথিলি সাহিত্যৰ বিকাশৰ স্পষ্ট গতি চকুত পৰে। এই সাহিত্যৰ শ্ৰেষ্ঠতম কবিজন হ'ল বিজ্ঞাপতি। এই কাব্যিক আৰু নিঃসন্দেহে কৃত্ৰিম^{৩১} প্ৰকৃতিৰ ভাষাটোৰ অসম আৰু বংগৰ কবিসকলৰ হাতত যথেষ্ট শ্ৰীবৃদ্ধি হৈছিল। অসমত অসমীয়া ভাষা আৰু বংগত বঙলা ভাষাৰ লগত মৈথিলিৰ আৰু কিছু পৰিমাণে অপভ্ৰংশ তথা পশ্চিমা হিন্দীৰ মিশ্ৰণত এই ভাষাই গঢ় লৈছিল।^{৩২} কোনো কোনো পণ্ডিতে অৱশ্যে ব্ৰজাৱলীক এটি মৌলিক ভাষা বুলিয়েই কয় আৰু অৱহট্টৰ পৰা পোনে পোনে ইয়াৰ উৎপত্তি হোৱা বুলিও ক'ব খোজে।^{৩৩} তেওঁলোকৰ মতে ব্ৰজাৱলী ভাষাত গীত বচনা কৰোঁতা প্ৰথমজন কবি হ'ল শংকৰদেৱ। ব্ৰজাৱলী ভাষাত গীত-নাট বচনা কৰাৰ মূলতে আছিল পূব-ভাৰতৰ সাহিত্য-সংস্কৃতিৰ জাগৰণত অংশগ্ৰহণ কৰাটো। সঙ্কত ক্ৰপদী নাটৰ লগতো ব্ৰজৰ উপভাষাটোৰ সম্পৰ্ক থকা বুলি কোনো কোনো পণ্ডিতে মত প্ৰকাশ কৰা দেখা যায়।^{৩৪}

শংকৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱ দুয়োজনৰে নাটকীয় ভাষাত এটি কামৰূপী সুৰো পৰিষ্কাৰভাৱে শুনা যায়। শংকৰদেৱৰ নাটতকৈ মাধৱদেৱৰ ঝুম্বাসমূহত যোজনা আৰু জতুৱা ঠাঁচৰ প্ৰয়োগ বেছি। এইবোৰৰ গীত আৰু বচনসমূহ কথিত অসমীয়াৰ বেছি ওচৰ চপা। তাৰে ভিতৰত “পলাই জগত পতি” (অৰ্জুন ভঞ্জন), “ভূমি লুটি কান্দে গোপীনাথ” (ভূমি লেটোৱা), “গোপাল শুনবে বাপ” (ভূমি-লেটোৱা), “কানু সাজে সাজে” (ভোজন বেহাৰ) আৰু “পিপ্পৰা

গুচোৱাৰ আটাইকেইটি গীতেই ব্ৰজাৱলী ভাষাৰ প্ৰভাৱৰ পৰা সম্পূৰ্ণ মুক্ত। তেওঁৰ ঝুমুৰাসমূহৰ বাকীবোৰ গীত হ'ল ব্ৰজাৱলী মিশ্ৰিত অসমীয়াৰ সুন্দৰ নিদৰ্শন।

ব্যাকৰণ-বীতিত মাধৱদেৱে গুৰু শংকৰদেৱৰ বীতি অনুসৰণ কৰিছিল। এই বীতি পুৰণি অসমীয়া সাহিত্যৰ ব্যাকৰণ বীতিতকৈ পৃথক। প্ৰাচীন অসমীয়াত অপ্ৰচলিত দুই এটা ব্যাকৰণৰ গঢ় মাধৱদেৱৰ গীতত দেখা যায়।^{৩৩} তেওঁৰ ঝুমুৰাৰ বচনসমূহে কামৰূপী শব্দ (লাগ, লাগল, কটি ইত্যাদি) আৰু গ্ৰাম্য কথনভংগীৰ মিশ্ৰণেৰে ঘৰুৱা ৰূপ গ্ৰহণ কৰিছে। তাৰে উদাহৰণ “মাটিত থেকে— চাই থৈয়া”, “বাগ চাবল” “খুৱাইতে-খুৱাইতে”, “চাব-পড়োক”, “চুকণী” ইত্যাদি।

মাধৱদেৱৰ ঝুমুৰাসমূহৰ মাজত ব্ৰজাৱলী মিশ্ৰিত অসমীয়াতে কথিত অসমীয়াৰ প্ৰত্যক্ষ উল্লিখিত সজীৱ প্ৰকাশ দেখা যায়। তাৰে দুটিমান হ'ল, “হামাত বোৰে বাগৰ গাৱে লাগে মাটি” (ভূমি-লেটোৱা) “কোন চাব পুৰাতন কলস ভাংগল, কড়া দুইক ধন হানি কয়ল, তাহেকো গাৱে নাহি সহল, আৰ কি সহব ?” (‘চোৰ ধৰা’)

“পৰম সুকোমল বালি, পদগন্ধে ভ্ৰমৰ আকুল কৰিছে...আসা অহিতে ভোজন কৰোহো, পানী পিয়া বৎসব চৰোক” (‘ভোজন-বেহাৰ’)

“ওহি বুলি যশোদা গোৱালী সৱাকে ঠেঙ্গনা দিয়া খেদাইকহো আপোন আঞ্চোৰে কৃষ্ণক ধূলা ৰাৰি বুকৈ বান্ধি কোলে কৰি বদনে চুখন দিয়া পৰম আনন্দে আপোন গৃহে আনি শীতল জলে স্নান কৰাই পঞ্চামৃত ভোজন কৰাবল”। (‘চোৰ ধৰা’)

“হামাক চাত্ৰ বুলিতে জনম জাই। আজু বাগ চাড়ল। ছি, ঘিনাসে লাগে। হামু কথা কহিতে জানু, সৱে লোকে মন্দ বোলব।

কি কৃষ্ণক ধুরাইতে-খুরাইতে কষ্ট পাবল, আমাক মাঝিতে আসা কয়
ঠিক।" ('অজুন ভঞ্জন')